

LIBERTATEA DE EXPRESIE ȘI COMBATEREA DISCURSULUI INSTIGATOR LA URĂ ÎN MEDIUL DIGITAL

Cynthia Carmen DEACONESCU (CURT)

Cynthia Carmen DEACONESCU (CURT)

Lector univ. dr., Departamentul de Științe Politice,
Facultatea de Științe Politice, Administrative și ale Comunicării,
Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România
E-mail: curt@fspac.ro

Freedom of Expression and Fight Against Hate Speech in the Digital Environment

Abstract

Curbing hate speech and incitement to violence is becoming an important challenge for ECtHR jurisprudence, as the Internet can be the instrument for the global dissemination of unlawful speech and remains available online. New developments in ICTs and social changes in European society have led to an increase in the proliferation of hate speech online, and thus to a paradigm shift in the case law of the ECtHR. The paper focuses on the study of the ECtHR case-law on combating online hate speech and how it has succeeded in crystallizing a set of principles and norms that have formed the basis for constitutionalization of the right to freedom of expression in the digital environment. This is closely linked to the legislative documents adopted in the European area for the protection of fundamental rights in the digital area, with a few comments on how the new Digital Services Act (Regulation 2022/2065) could indeed constitute a real reform in the field of combating hate speech. The conclusions point to the need for consistent and unified regulation of hate speech in order to effectively address its restriction in the digital environment.

Keywords: hate speech, digital rights, digital constitutionalism, ECtHR case-law.

*Revista Transilvană
de Științe Administrative*
2(54) / 2024, pp. 64–79

1. Drepturile digitale și constituționalizarea mediului digital european

Literatura de specialitate (De Gregorio, 2021; Pagallo și Durante, 2019; Viljanen, 2019) care analizează natura drepturilor digitale și nevoia articulării unui nou sistem de protecție a drepturilor fundamentale, subliniază necesitatea asigurării echilibrului între prezervarea garanțiilor drepturilor individuale și limitarea guvernământului privat exercitat de companiile *big-tech*, printr-un proces de constituționalizare a mediului digital (De Gregorio, 2021; Celeste, 2022; Policino, 2023).

Este recunoscut faptul că societatea digitală a condus la o potențare a exercițiului anumitor drepturi în mediul online sau chiar la dobândirea statutului de drepturi autonome (dreptul la protecția datelor, copyright), ceea ce constituie o valență importantă a progresului democratic (De Gregorio, 2022, p. 157). Însă, în aceeași măsură, dezvoltarea tehnologiilor informaționale a conferit companiilor private din mediul digital un puternic ascendent asupra accesului și controlului informațiilor și datelor utilizatorilor (privati sau publici) prin posibilitatea folosirii sistemelor de inteligență artificială, a algoritmilor informatici, sistemelor de supraveghere automată, strategiilor de marketing personalizat etc., adeseori într-un mod lipsit de transparență, corectitudine ori responsabilitate reglementată normativ, ci doar în limitele unor contracte private, cu clauze impuse unilateral prin „termeni și condiții”. De asemenea, platformele online au oferit un mijloc facil de exprimare liberă, adeseori fără asumarea responsabilității, și a unor idei cu conținut vătămător sau ilegal. Toate acestea au condus la afectarea structurală a garanțiilor drepturilor și libertăților, respectiv a valorilor democratice, așa cum sunt acestea recunoscute în mediul analog. În consecință, s-a impus nevoia reglementării de noi garanții și instrumente de protecție, cu dezideratul de a asigura un sistem „*checks and balances*”, de limitare a puterilor actorilor dominanți în mediul online, pe de o parte, și de salvagardare a drepturilor fundamentale și a principiilor democratice care stau la baza statului de drept, pe de altă parte. Acest proces de constituționalizare a societății digitale nu a implicat doar actori instituționali statali sau supra-statali, ci mai ales entități private, corporații multinaționale *big tech* și societatea civilă, care impun negocierea unui nou și, poate mult mai complex, contract social (Celeste, 2022, pp. 213–214).

Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului (CEDO) și a Curții de Justiție a Uniunii Europene (CJUE) a constituit primul pas în procesul de cristalizare a principiilor și standardelor care au stat la baza procesului de constituționalizare a mediului digital european (De Gregorio, 2021, pp. 49–51). În mod special, Curtea de la Strasbourg a jucat un rol crucial în evidențierea noilor provocări ale mediului digital asupra protejării drepturilor fundamentale (Pollicino, 2019). Astfel, Curtea recunoaște rolul important pe care îl joacă internetul în facilitarea și diseminarea informației către cetățeni, prin prisma accesibilității, respectiv a capacității de a stoca și comunica o cantitate substanțială de informație (*Times Newspapers 1, 2, 2009*). Potrivit Curții, internetul reprezintă un instrument care crește accesul cetățenilor la informație, astfel

încât Convenția Europeană a Drepturilor Omului reprezintă un instrument juridic care trebuie să aibă o aplicabilitate extinsă și asupra mediului online (*Yıldırım vs. Turcia*, 2012).

Din momentul adoptării Tratatului de la Lisabona, care a conferit forță juridică obligatorie Cartei Drepturilor Fundamentale, jurisprudența CJUE s-a ancorat în aplicarea orizontală a prevederilor Cartei pentru protejarea drepturilor fundamentale în mediul online. Astfel, începând cu decizia *Google Spain* (C131/12, 2014), jurisprudența acesteia a aplicat Carta în ceea ce privește recunoașterea dreptului la protecția datelor în mediul digital, încercând să atingă echilibrul fragil între „dreptul de a fi uitat” și „dreptul utilizatorilor de a avea acces la informații”. În același timp, CJUE stabilește că obligațiile care decurg din reglementările la nivelul UE incumbă și operatorilor din afara spațiului UE pentru serviciile oferite pe piața digitală a UE (Pollicino, 2023, pp. 25–26). Ulterior, deciziile *Digital Rights Ireland* (C293/12, C594/12, 2014) și *Schrems* (C362/14, 2015) statuează garanții suplimentare dreptului la viața privată și protecției datelor în societatea informațională.

În momentul în care instituțiile europene au dobândit conștiența urgenței adoptării unui ansamblu normativ, formalizat de autorități investite cu legitimitate democratică, procesul de constituționalizare a mediului digital a început să se materializeze, mai întâi prin adoptarea Regulamentului privind GDPR (2016/679), noua Directivă Copyright (2019/790), Regulamentul pentru prevenirea diseminării conținutului online cu caracter terorist (2021/784), dar mai ales prin implementarea Strategiei pentru piața unică digitală (2015/192). Aceasta din urmă prevedea adoptarea unui pachet de acte normative centrate pe obligațiile furnizorilor de servicii intermediare și a platformelor online de respectare a drepturilor fundamentale ale utilizatorilor, în principal respectarea accesului liber la informație, protecția datelor, a vieții private, libertatea de exprimare, principiul nediscriminării și proprietatea intelectuală. Aceleași măsuri au cristalizat în egală măsură obligații procedurale ale operatorilor privați, legate de respectarea principiilor transparenței, responsabilității și corectitudinii în procesele de operare, stocare și control a datelor, respectiv moderare a conținutului publicat, cu obligația îndepărtării imediate a conținutului vădit ilegal, combinate cu recunoașterea dreptului companiilor private de a conduce o afacere, garantarea promovării inovării și competitivității, cu respectarea principiului privind interzicerea impunerii de către statele membre a obligației de monitorizare generale a conținutului. Astfel, au fost adoptate Regulamentul privind Piețele Digitale (2022/1925) și Regulamentul privind Serviciile Digitale (2022/2065), respectiv Regulamentul privind Inteligența Artificială (2024/1689). În timp ce Regulamentul privind Piețele Digitale (2022/1925) urmărește crearea unui echilibru la nivel economic între companiile digitale, Regulamentul privind Serviciile Digitale (2022/2065) și-a propus crearea unui cadru legal echitabil în care promovarea drepturilor utilizatorilor, garantate la standardele reglementate de Carta Drepturilor Fundamentale a UE, să fie echilibrată de recunoașterea intereselor economice și tehnologice ale companiilor private. Dacă pentru furnizorii de servicii

intermediare este reglementată o responsabilitate proporțională și limitată, pentru platformele online foarte mari (VLOP) (peste 10% din cei 450 milioane de utilizatori UE) și motoarele de căutare online foarte mari (VLOSE) (peste 10% din cei 450 milioane de utilizatori UE) sunt reglementate obligații suplimentare, care vizează măsuri de evaluare și reducere a riscurilor, efectuarea auditării independente, măsuri de răspuns pentru situații de criză, o supraveghere suplimentară din partea Comisiei Europene și a Comitetului European pentru servicii digitale, respectiv a coordonatorilor independenți din statele membre. Principalele beneficii aduse de acest pachet legislativ au fost identificate de unii autori (Pollicino, 2023, p. 30) tocmai în capacitatea de a crea o punte de colaborare trans-atlantică, prin impunerea unor garanții de natură procedurală, aplicabile la nivel orizontal în cadrul entităților private care acționează pe piețe diferite. În aceeași măsură este apreciat modul de aplicare al principiului transparenței, articulat prin obligații implementate la nivelul operatorilor privați, sub controlul și sancțiunile aplicabile de autoritățile publice. Unul din beneficiile paradigmei europene de constituționalizare a mediului digital a fost identificat (De Gregorio, 2022, p. 190) în reglementarea garanțiilor procedurale care demontează „logica opacității algoritmilor”. Desigur, evaluarea impactului implementării cadrului legal intrat destul de recent în vigoare va putea confirma (sau infirma) beneficiile și neajunsurile acestuia, precum și sensul necesității ajustării sale.

2. Jurisprudența CEDO privind libertatea de expresie și combaterea discursului instigator la ură în mediul digital

Prezentul studiu se limitează la analiza jurisprudenței CEDO în tratarea discursului instigator la ură, pe de o parte, din rațiuni legate de necesitatea centrării pe protecția drepturilor individuale, iar pe de altă parte, aceasta fiind inițiatorul creării standardelor de protecție a drepturilor fundamentale în spațiul european. În ceea ce privește abordarea jurisprudenței CJUE privind protecția drepturilor fundamentale, aceasta se remarcă prin poziționarea intereselor economice la același nivel de protecție cu drepturile individuale (Pollicino, 2019; Senftleben, 2023), ceea ce o plasează pe un palier complementar în procesul de cristalizare a principiilor de protecție a drepturilor fundamentale.

Libertatea de expresie este considerată o valoare fundamentală, specifică oricărei societăți democratice. Importanța libertății de exprimare pentru afirmarea democrației a fost subliniată de jurisprudența CEDO începând cu hotărârea *Handyside vs. Regatul Unit* (1976) (pct. 49), fiind protejate „nu numai „informațiile” sau „ideile” care sunt primite favorabil sau care sunt considerate inofensive sau indiferente, ci și acelea care offensează, șochează sau îngrijorează statul sau un anumit segment al populației”, răspunzând astfel „pluralismului, toleranței și spiritului deschis”, care trebuie să caracterizeze orice societate democratică (*Lingens vs. Austria*, 1986, *Jersild vs. Danmarca*, 1994). Într-o democrație, chiar dacă opinia majorității este prevalentă, ea nu se poate

manifesta fără respectul minorității, a opiniilor diferite exprimate în cadrul dezbaterilor publice. În acest sens, o protecție sporită este acordată dezbaterilor libere asupra subiectelor de interes public, discursului jurnalistic legitim, respectiv dezbaterilor politice (*Axel Springer AG vs. Germania*, 2012; *Magyar Helsinki Bizottság vs. Ungaria*, 2016; *Bowman vs. Regatul Unit*, 1998).

Potrivit art. 10 alin. 1 din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale (1950), libertatea de exprimare cuprinde „libertatea de opinie și libertatea de a primi sau de a comunica informații ori idei fără amestecul autorităților publice și fără a ține seama de frontiere”. Într-o manieră largă, libertatea de expresie acoperă dreptul de a exprima liber opinii, dreptul de a utiliza orice mijloc pentru a-și face cunoscute opiniile, liberul acces la informații, libertatea de a căuta, primi și răspândi informații și idei prin orice mijloace, precum și accesul liber la internet (Sudre, 2009; Renucci, 2009; Bychawska-Siniarska, 2017; Frosio și Geiger, 2023). În acest sens, jurisprudența Curții a statuat că art. 10 acoperă nu doar conținutul ideilor și opiniilor exprimate, ci adeseori și forma de manifestare a acestora (*Tatár și Fáber vs. Ungaria*, 2012; *Bumbeș vs. România*, 2022 etc.). În ceea ce privește dezbaterile subiectelor de interes public, discursul jurnalistic legitim este categoria care se bucură de protecția maximă a Curții de la Strasbourg, limitele criticii admisibile fiind mult mai largi în ceea ce privește persoanele publice. Dezbaterile publice a subiectelor de interes general este considerată o piatră de temelie a oricărei societăți democratice, opinia publică bucurându-se de dreptul de a fi informată, corelativ presei revenindu-i obligația de a îndeplini rolul de „câine de pază” al democrației (*Sunday Times vs. Regatul Unit*, 1979; *Lingens vs. Austria*, 1996 etc; CEDO, 2023, pp. 59-67). Alături de informațiile de interes public, o protecție specială este acordată și discursului politic critic (*Lingens vs. Austria*, 1986; *Castells vs. Spania*, 1992; *Ceylan vs. Turcia*, 1999; *Animal Defenders International vs. Regatul Unit*, 2013) necesar pentru respectarea fundamentelor democratice ale statului de drept.

În același timp, libertatea de exprimare nu este apărată la modul absolut, exercițiul acesteia putând fi supus unor condiționalități sau restricții, potrivit alin. 2 al art. 10 din Convenție, Curtea recunoscând statelor o marjă de apreciere în reglementarea unor limitări ale libertății de exprimare, față de situații care aduc atingere unor valori apărute de dreptul intern al statelor sau de Convenție (de exemplu, combaterea discursului instigator la ură sau a defăimării). În aceste situații Curtea verifică dacă ingerința statelor este compatibilă cu prevederile și scopurile Convenției, aplicând un test tripartit: ingerința să fie prevăzută de lege, să urmărească unul din scopurile legitime statuate de alin. (2) al art. 10 din Convenție și să constituie o măsură necesară într-o societate democratică. Ea trebuie să răspundă testului necesității (unei „nevoi sociale imperioase” și să fie justificată de „motive pertinente și suficiente”) și testului proporționalității („proporțională cu scopul legitim urmărit”) (*Handyside vs. Regatul Unit*, 1976; *Sunday Times vs. Regatul Unit*, 1979; *Morice vs. Franța*, 2015; *Perinçek vs. Elveția*, 2015; CEDO, 2022, pp. 19–29).

În ceea ce privește sancționarea discursului instigator la ură, fără a încerca să ofere o definiție generală (care impune o importantă evaluare contextuală), Curtea se raportează la categoria acestui discurs ilegal ca la un construct polivalent, creat prin însăși jurisprudența sa. Discursul instigator la ură este situat la limita între exercitarea mai multor drepturi și libertăți: libertatea de exprimare, libertatea de gândire, conștiință și religie, interzicerea abuzului de drept, interzicerea tuturor formelor de discriminare și promovarea toleranței și a respectului pentru demnitatea egală a tuturor ființelor umane. Astfel, în cauza *Erbakan vs. Turcia*, 2006 (pct. 62) Curtea arată că „*poate fi considerată necesară sancționarea sau chiar împiedicarea tuturor formelor de exprimare care răspândesc, incită, promovează sau justifică ura bazată pe intoleranță (inclusiv intoleranța religioasă), cu condiția ca orice „formalități”, „condiții”, „restrictii” sau „sanctiuni” impuse să fie proporționale cu scopul legitim urmărit*”. Mai departe, în cauza *Féret vs. Belgia*, 2009 (pct. 73) Curtea statuează că „*incitarea la ură nu presupune în mod necesar o invitație la un anumit act de violență sau la o altă faptă penală. Atacurile împotriva persoanelor comise prin insultarea, ridiculizarea sau defăimarea anumitor categorii de populație sau a unor grupuri specifice ale acestora sau incitarea la discriminare (...) sunt suficiente pentru ca autoritățile să acorde prioritate combaterii discursului rasist față de libertatea de exprimare iresponsabilă, care aduce atingere demnității sau chiar siguranței acestor categorii sau grupuri de populație. Discursul politic care incită la ură pe baza prejudecăților religioase, etnice sau culturale reprezintă un pericol pentru pacea socială și stabilitatea politică în statele democratice.*” Curtea adoptă astfel un dublu standard în evaluarea discursului instigator la ură (Pollicino, 2019; Sottiaux, 2022): testul instigării (la ură sau violență), atunci când este exprimat un risc iminent sau există o intenție subiectivă clară de instigare la ură sau violență și testul influenței negative pe care un astfel de discurs îl poate avea în societate, prin „tendința” de a convinge membrii publicului să adopte o atitudine discriminatorie ori caracterizată de ură față de anumite categorii de populație sau grupuri specifice.

Între aceste limite, Curtea procedează o clasificare a discursului instigator la ură: discurs instigator la ură rasială, discurs instigator la ură religioasă, discurs instigator la ură etnică, discurs instigator la ură de orientare sexuală, negaționism și revizionism, discurs instigator la ură politică, incitare la violență și sprijin pentru activități teroriste, apologie a violenței și incitare la ostilitate, incitare la ură națională, etc. (CEDO, 2023).

Jurisprudența Curții trasează două linii directoare în evaluarea discursului instigator la ură (Harris *et al.*, 2023, pp. 608–609): prima se referă la situațiile excepționale sau extreme, care impun aplicarea directă a prevederilor art. 17 din Convenție referitoare la interzicerea abuzului de drept, în care expresia urmărește instigarea la violență, ură ori intoleranță și astfel este vădit contrară scopurilor protejate de art. 10 și însăși valorilor fundamentale protejate de Convenție (*Perinçek vs. Elveția*, 2015; *Lilliendahl vs. Islanda*, 2020); a doua categorie se referă la evaluarea bazată pe specificitatea contextului și aplicarea testului proporționalității în cazul unor tipuri de discurs care nu se situează cu totul în afara aplicabilității art. 10 al Convenției, însă față de care Curtea

admite statelor o marjă de apreciere legată de impunerea unor restricții și limitări; spre exemplu discursul care nu îndeamnă în mod direct la violență sau alte fapte ilegale, însă constituie discurs instigator la ură prin conținutul sau forma de transmitere: discurs care instigă public la ură sau discriminare rasială, etnică, de orientare sexuală sau de altă natură, insultarea, ridiculizarea sau calomnierea anumitor grupuri ale populației (*Beizaras și Levickas vs. Lituania*, 2020; *Vejdeland ș.a. vs. Suedia*, 2012; *Féret vs. Belgia*, 2009), respectiv declarații radicale care atacă grupuri etnice, religioase sau de altă natură (*Seurot vs. Franța*, 2004; *Soulas ș.a. vs. Franța*, 2008; *Norwood vs. Regatul Unit*, 2004, Harris et al., 2023, pp. 608-609). În această categorie intră și situațiile în care Curtea a constatat încălcarea art. 14, privind interzicerea discriminării coroborat cu art. 8, privind dreptul la viață privată și art. 13, referitor la dreptul la un recurs efectiv, spre exemplu când autoritățile au eșuat în respectarea obligației pozitive de a urmări în justiție autorii unor comentarii homofobe grave pe Facebook, inclusiv apeluri nedisimulate la violență (*Beizaras și Levickas vs. Lituania*, 2020) ori când autoritățile statale nu au luat în considerare că atacatorii asupra participanților la un marș LGBT au proferat un discurs de ură homofobă (*M.C. și A.C. vs. România*, 2016).

Noile evoluții din domeniul tehnologiei au determinat o schimbare paradigmatică în jurisprudența CEDO, aceasta recunoscând componente distincte ale libertății de exprimare, orientându-se către o interpretare mai largă a noțiunii de libertate de a primi informații și acces liber la internet. În decizia *Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel vs. Ucraina*, 2011 (pct. 63) Curtea reține distincția între mediul digital și cel analog, în special prin capacitatea internetului de a stoca și a transmite informații, astfel încât normele legale tradiționale trebuie ajustate pentru adecvarea lor la mediul digital, cu scopul asigurării unei protecții eficiente drepturilor fundamentale. În același timp, Curtea statuează aplicabilitatea prevederilor Convenției la mediul digital, ca standard de protejare a drepturilor fundamentale, stabilind că libertatea de exprimare în mediul internet este reglementată de art. 10, internetul oferind o platformă fără precedent pentru libertatea de exprimare (*Delfi AS vs. Estonia*, 2015; *Cengiz ș.a. vs. Turcia*, 2015).

Curtea subliniază totodată și riscurile pe care comunicarea și conținutul exprimat în mediul online le pot prezenta pentru respectarea drepturilor fundamentale. Se impune astfel, instituirea unor măsuri care să asigure un echilibru just între libertatea de expresie și protejarea celorlalte drepturi (*Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel vs. Ucraina*, 2011; *Axel Springer AG vs. Germania*, 2012). În acest context, răspunderea pentru discursul defăimător ori discursul ilegal online trebuie să poată fi antrenată, ca remediu eficient pentru protecția celorlalte drepturi.

Spre deosebire de jurisprudența Curții Supreme de Justiție a Statelor Unite care vorbește despre „vastul forum democratic al internetului” (*Packingham vs. North Carolina*, 2017) care încurajează exprimarea liberă a ideilor în virtutea respectării Primului Amendament, în abordarea jurisprudențială europeană, Curtea de la Strasbourg este mai prudentă față de mediul digital, care poate denatura însuși sensul protecției libertății de exprimare, prin răspândirea discursului defăimător sau chiar

instigator la ură ori violență, exprimând astfel perspectiva constituțională europeană asupra necesității asigurării unui echilibru just între apărarea demnității umane, a vieții private și protecția libertății de exprimare (De Gregorio, 2022, pp. 167–170; Pollicino, 2019, pp. 155–165). În același context, schimbările sociale din cadrul societății europene (imigrația, pandemia COVID, declinul democratic în statele iliberale, războiul din Ucraina, răspândirea ideologiilor populiste) au condus la necesitatea combaterii discursului instigator la ură și a instigării la violență (împreună cu știrile false și dezinformarea), care devin o provocare tot mai importantă pentru jurisprudența CEDO, deoarece internetul poate fi instrumentul de diseminare a discursului ilegal în întreaga lume și poate rămâne disponibil online o perioadă îndelungată de timp.

În ceea ce privește libertatea de exprimare, jurisprudența recentă a CEDO a ridicat standardele și garanțiile pentru libertatea de exprimare online și combaterea discursului instigator la ură, cum ar fi menționarea obligațiilor pozitive ale statelor de a adopta garanții procedurale suficiente pentru a combate rasismul, discursul instigator la ură, discriminarea, intoleranța și promovarea violenței și a terorismului sau pentru a proteja persoanele vulnerabile, precum minorii ori persoanele cu dizabilități. De asemenea, sunt subliniate îndatoririle și responsabilitățile companiilor de social-media și ale portalurilor de internet de a monitoriza și de a elimina cu promptitudine discursurile instigatoare la ură și conținutul vădit ilegal.

Astfel, în cauza *Delfi AS vs. Estonia* (2015, para. 142–43), Curtea vorbește despre „obligațiile și responsabilitățile” portalurilor importante de știri pe internet, izvorâte din prevederile art. 10 alin. (2), care în scopuri economice oferă un spațiu pentru comentariile utilizatorilor și care devin astfel responsabile pentru înlăturarea fără întârziere a comentariilor care îmbracă forme de instigare la ură și violență (în sens contrar, *Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete and Index.hu Zrt vs. Ungaria*, 2016). Marea Cameră a identificat următoarele standarde de evaluare a ingerinței: contextul comentariilor, măsurile aplicate de portalul de știri pentru a preveni sau a elimina comentariile defăimătoare, răspunderea autorilor reali ai comentariilor ca alternativă la răspunderea intermediarului și consecințele deciziilor luate de instanțele naționale pentru societatea reclamantă (*Delfi AS*, para. 142–43). Totuși, Curtea constată că, în cazul în care este însoțit de proceduri eficiente care permit un răspuns rapid, sistemul de notificare și îndepărtare a conținutului ar putea funcționa în multe cazuri ca un instrument adecvat pentru echilibrarea drepturilor și intereselor tuturor celor implicați. Cazurile în care comentariile utilizatorilor terți iau forma unor discursuri instigatoare la ură și a unor amenințări directe la adresa integrității fizice a persoanelor ar putea îndreptăți statele contractante să impună răspunderea portalurilor de știri pe internet în cazul în care acestea nu au luat măsuri pentru a elimina fără întârziere comentariile vădit ilegale, chiar și fără notificarea din partea presupusei victime sau a terților (*Delfi AS*, para. 159). Astfel, Curtea trasează o responsabilitate a portalurilor mari de știri pe internet în privința discursului vădit ilegal al terților (utilizatorii acestor portaluri). Pe de altă parte, în decizia *Pihl vs. Suedia* (2017), Curtea a constatat cererea reclamantului neîntemeiată,

deoarece deși comentariul anonim făcut pe un blog de mică importanță, administrat de o asociație non-profit a fost unul ofensator, nu a constituit un discurs de instigare la ură sau violență, iar administratorul blogului l-a șters într-un timp destul de scurt față de notificarea reclamantului (în același sens, apreciind că remarcile injurioase la adresa ofițerilor de poliție postate pe un blog, deși ofensatoare, nu au constituit discurs instigator la ură sau violență, Curtea apreciază ca nejustificată interferența autorităților statale în cauza *Savva Terentyev vs. Rusia*, 2018). În cauza *Standard Verlagsgesellschaft mbH v. Austria (no. 3)*, 2021, Curtea a constatat încălcarea prevederilor art. 10 față de trustul de presă obligat de autoritățile naționale să dezvăluie identitatea utilizatorilor săi care au postat comentarii la adresa a doi politicieni, asociind partidele acestora cu mișcarea neo-nazistă și corupția. Curtea a procedat la o analiză contextuală și a concluzionat că trustul de presă online a procedat prompt la înlăturarea comentariilor, care se refereau la subiecte de interes public și implicau o dezbatere politică, iar în același timp nu au fost de natură a fi calificate drept instigatoare la ură ori intoleranță. Pe de altă parte însă, publicarea pe internet a unor materiale care promovau ideologia nazistă și discriminarea rasială, îndemnând la intoleranță și ură (*Nix vs. Germania*, 2018; *Kilin vs. Rusia*, 2021) au fost apreciate de Curte ca depășind limitele protecției acordate de art. 10 libertății de exprimare.

Chiar dacă Curtea acordă o protecție sporită dezbaterii subiectelor de interes public, inclusiv dezbaterilor politice, considerate fundamentale pentru promovarea principiilor care stau la baza unor societăți democratice, publicarea în mediul online a remarcilor care instigă la discriminare sau ură, chiar și în contextul dezbaterilor politice în perioade electorale, nu intră sub marja de protecție a art. 10 privind libertatea de exprimare (*Willem vs. Franța*, pct. 35, 2009; *Féret vs. Belgia*, pct. 64, 2009).

Mai mult chiar, Curtea a subliniat în repetate rânduri în jurisprudența sa, obligația de abținere din partea oamenilor politici de a profera discursuri care instigă la intoleranță sau ură (*Erbakan vs. Turcia*, para. 64, 2006; *Féret vs. Belgia*, para. 75, 2009; *Le Pen vs. Franța*, para. 34, 2017), calificată ca obligație de responsabilitate a acestora, în special în campaniile electorale și, cu atât mai mult în mediul online, cu cât internetul este considerat un instrument care deschide spațiul participării publice a cetățenilor la dezbaterile politice din societate (*Vladimir Kharitonov vs. Rusia*, 2020; *Melike vs. Turcia*, 2021).

În decizia *Sanchez vs. Franța* (2023), prin combinarea logicii statuate în *Delfi AS vs. Estonia* (2015) și *Féret vs. Belgia* (2009), Curtea apreciază că limitele libertății de expresie atrag responsabilitatea politicianilor, care decid să utilizeze pagina oficială digitală de social-media în scopuri politice și electorale, pentru comentariile utilizatorilor, dacă acestea constituie discursuri instigatoare la ură sau violență și nu au fost prompt îndepărtate. Curtea reamintește că discursul care promovează excluderea străinilor (imigranților) constituie un atac grav la adresa drepturilor individuale, iar toată lumea, inclusiv politicianii, ar trebui să manifeste o prudență deosebită în discutarea unor astfel de chestiuni. Chiar dacă politicianii pot propune soluții la problemele legate de

imigrație, trebuie să evite să susțină discriminarea rasială și să recurgă la remarci sau atitudini vexatorii sau umilitoare, deoarece un astfel de comportament ar putea declanșa reacții în rândul publicului care ar fi în detrimentul unui climat social pașnic și ar putea submina încrederea în instituțiile democratice (*Sanchez vs. Franța*, 2023, pct. 150–151). Curtea a apreciat ca proporțională sancționarea penală a politicianului, pentru conținutul postat de către un terț pe pagina sa oficială de Facebook, în condițiile în care acest conținut a constituit discurs instigator la ură sau violență și nu a fost prompt îndepărtat. Curtea reține, potrivit jurisprudenței sale, că sancționarea penală a depășirii limitelor libertății de exprimare poate fi compatibilă cu prevederile Convenției doar în situații extreme, cum ar fi discursul instigator la ură sau violență (*Mondragon vs. Spania*, 2011; *Cumpănă și Mazăre vs. România*, 2004; *Féret vs. Belgia*, 2009).

Spre deosebire de *Delfi SA vs. Estonia*, unde sancțiunea era aplicată unei persoane juridice—important trust de media online, pentru comentariile postate de utilizatori, în *Sanchez vs. Franța* (2023) Curtea statuează că atragerea responsabilității unei persoane politice pentru conținutul ilegal postat de terți pe pagina sa oficială de Facebook este compatibilă cu Convenția. Decizia a stârnit reacții critice (Jahn, 2023; Sottiaux, 2022), pornite în primul rând de la argumentele care stau la baza opiniilor separate ale unora dintre judecătorii Curții. De asemenea, decizia recentă a Curții de la Strasbourg pare a promova standarde ușor diferite față de legislația deja adoptată la nivelul UE, construită pe principiul „notificare și îndepărtare”—consacrat inițial prin Directiva privind comerțul electronic (Directiva 2000/31/CE), iar apoi prin statuarea principiului interzicerii statelor membre de a institui obligația generală de moderare a conținutului față de platformele online, statuat inițial la nivel jurisprudențial CJUE (C-324/09, *L'Oréal / eBay*; C-70/10, *Scarlet Extended*; C-210/16, *Wirtschaftsakademie Schleswig-Holstein*) și apoi consacrat prin Regulamentul privind Serviciile Digitale (2024/1689).

3. Concluzii

Dincolo de faptul că discursul instigator la ură nu are o definiție universală, iar legislația la nivelul Consiliului Europei și a Uniunii Europene, respectiv a statelor membre este destul de neuniformă și fragmentată, analiza jurisprudenței CEDO în materia combaterii discursului instigator la ură în mediul online conduce spre ideea necesității adoptării unui cadru legislativ substanțial unitar. Chiar dacă, la nivel jurisprudențial, s-a încercat formalizarea unor standarde uniforme și general aplicabile luptei împotriva discursului instigator la ură sau violență, acest proces s-a dovedit unul anevoios, care adeseori a dat naștere la „standarde duble”, o anumită inconsecvență a jurisprudenței justificată de o abordare contextuală, precum și la interpretări diferite, opinii separate chiar în interiorul Curții de la Strasbourg, respectiv la critici în literatura de specialitate. Însă, corelația între violența în mediul analog determinată de discursul instigator la ură în mediul online este dovedită de cercetările din științele sociale (Wilson și Land,

2021, pp. 1033–1034, p. 1042), susținând astfel eforturile legislative de a incrimina și a sancționa în mod riguros această formă de exprimare, fără însă a crea o scuză menită să acopere potențiale decizii abuzive pentru a justifica cenzura, la care pot recurge unele regimuri iliberale.

Creșterea fenomenului discursului instigator la ură în mediul online este de necontestat. Așa cum am arătat, schimbările sociale din cadrul societății europene, precum fenomenul imigrației, pandemia COVID, declinul democratic în statele iliberale, războiul din Ucraina și răspândirea ideologiilor populiste au determinat ca discursul instigator la ură să aibă un impact uriaș în societatea europeană, mai ales atunci când este propagat prin instrumentele noilor dezvoltări tehnologice. Noul pachet legislativ din cadrul Strategiei pentru piața unică digitală adoptat la nivelul Uniunii, în special Regulamentul privind Serviciile Digitale (2024/1689) și-a propus statuarea unei legislații reformatoare, inclusiv în ceea ce privește combaterea discursului instigator la ură, reglementând obligația platformelor online și furnizorilor intermediari de servicii de a implementa sisteme de notificare și îndepărtare imediată a conținutului vădit ilegal, inclusiv instigator la ură sau violență, care să permită utilizatorilor să sesizeze în timp real astfel de situații. În aceeași măsură, platformele și furnizorii de servicii intermediare trebuie să raporteze autorităților competente orice situație care poate constitui o amenințare la adresa vieții sau siguranței persoanei. Platformele VLOP și VLOSE sunt obligate să implementeze sisteme de evaluare a riscurilor, de audit independent, de transparentizare și corectitudine a folosirii algoritmilor, inclusiv în procesele de limitare și înlăturare a conținutului vădit ilegal. Însă, criticile autorilor din literatura de specialitate (Senftleben, 2024; Pollicino, 2023; Griffin și Stallman, 2024) față de sistemul de protecție a drepturilor individuale pus în practică prin actele normative adoptate în baza Strategiei pentru piața unică digitală, conduc spre ideea unei simple „externalizări” a protecției drepturilor fundamentale către platforme private și furnizorii de servicii intermediare, cu contribuția spiritului activist al utilizatorilor. Evaluarea impactului acestor norme va aduce certitudini privind eficiența, însă acest proces cere timp.

În context, apare ca importantă propunerea privind includerea discursului instigator la ură și a infracțiunilor motivate de ură în lista infracțiunilor incriminate la nivelul UE, pe care Comisia Europeană le-a propus Consiliului încă din 2021, însă a rămas deocamdată neadoptată (Immenkamp și de Groot, 2024). În plus, Rezoluția 2334/2020 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei referitoare la instituirea unui Ombudsman al internetului pare a fi un mecanism care ar trebui luat în considerare în vederea protejării libertății de exprimare și a combaterii discursului instigator la ură, dar și a celorlalte drepturi individuale, în spațiul digital.

Bibliografie:

1. Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei, Rezoluția 2334/2020 „Către o instituție de tip Ombudsman pentru internet”, [Online] disponibil la adresa <https://pace.coe.int/en/files/28728/html>, accesat la data de 28 august 2024.
2. Bychawska-Siniarska, D., „Protecting the Right to Freedom of Expression under the European Convention on Human Rights”, Consiliul Europei, Iulie 2017, [Online] disponibil la adresa <https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-expression-eng/1680732814>, accesat la data de 28 august 2024.
3. Celeste, E., *Digital Constitutionalism: The Role of Internet Bills of Rights*, Londra: Routledge, 2022.
4. Comisia Europeană, Comunicare către Parlamentul European, Consiliu, Comitetul Economic și Social European și Comitetul Regiunilor, „O strategie privind piața unică digitală pentru Europa”, COM(2015) 192 final.
5. Convenția din 4 noiembrie 1950 pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, amendată prin Protocoalele nr. 3, 5 și 8 și completată prin Protocolul nr. 2*, publicată în Monitorul Oficial al României nr. 135 din 31 mai 1994.
6. Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO), „Factsheet Hate Speech”, 2023, [Online] disponibil la adresa https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Hate_speech_ENG, accesat la data de 28 august 2024.
7. Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO), „Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights”, 2022, [Online] disponibil la adresa <https://rm.coe.int/guide-on-article-10-freedom-of-expression-eng/native/1680ad61d6>, accesat la data de 28 august 2024.
8. De Gregorio, G., „The Rise of Digital Constitutionalism in the European Union”, 2021, *International Journal of Constitutional Law*, vol. 19, nr. 1, pp. 41–70.
9. De Gregorio, G., *Digital Constitutionalism in Europe, Reframing Rights and Powers in the Algorithmic Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 2022.
10. Directiva (UE) 2019/790 a Parlamentului European și a Consiliului din 17 aprilie 2019 privind dreptul de autor și drepturile conexe pe piața unică digitală și de modificare a Directivelor 96/9/CE și 2001/29/CE, publicată în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene L 130 din 17.05.2019.
11. Frosio, G. și Geiger, C., „Taking Fundamental Rights Seriously in the Digital Services Act’s Platform Liability Regime”, 2023, *European Law Journal*, vol. 29, nr. 1-2, pp. 31-77.
12. Griffin, R. și Stallman, E., „A Systemic Approach to Implementing the DSA’s Human-in-the-Loop Requirement”, VerfBlog, 22 Februarie 2024, [Online] disponibil la adresa <https://verfassungsblog.de/a-systemic-approach-to-implementing-the-dsas-human-in-the-loop-requirement/>, accesat la data de 15 septembrie 2024.
13. Harris, D.J., O’Boyle, M., Bates, E.P. și Buckley, C.M., *Harris, O’Boyle & Warbrik: Law of the European Convention on Human Rights*, ediția a 5-a, Oxford: Oxford University Press, 2023.

14. Immenkamp, B.Z. și de Groot, D., „Hate Speech and Hate Crime: Time to Act?”, Briefing Paper, 2024, [Online] disponibil la adresa [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2024\)762389](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2024)762389), accesat la data de 1 septembrie 2024.
15. Jahn, J., „Strong on Hate Speech, too Strict on Political Debate: The ECtHR Rules on Politicians’ Obligation to Delete Hate Speech on Facebook Page”, *VerfBlog*, 25 Mai 2023, [Online] disponibil la adresa <https://verfassungsblog.de/strong-on-hate-speech-too-strict-on-political-debate/>, accesat la data de 30 august 2024.
16. Pagallo, U. și Durante, M., „Humans Rights and the Right to Be Forgotten”, în Susi, M., *Human Rights, Digital Society and the Law: A Research Companion*, Londra: Routledge, 2019, pp. 197–208.
17. Pollicino, O., „Judicial Protection of Fundamental Rights in the Transition from the World of Atoms to the Word of Bits: The Case of Freedom of Speech”, 2019, *European Law Journal*, vol. 25, nr. 2, pp. 155–168.
18. Pollicino, O., „The Quadrangular Shape of the Geometry of Digital Powers(s) and the Move towards a Procedural Digital Constitutionalism”, 2023, *European Law Journal*, vol. 29, nr. 1-2, pp. 10–30.
19. Regulamentul (UE) 2016/679 al Parlamentului European și al Consiliului din 27 aprilie 2016 privind protecția persoanelor fizice în ceea ce privește prelucrarea datelor cu caracter personal și privind libera circulație a acestor date și de abrogare a Directivei 95/46/CE (Regulamentul general privind protecția datelor), publicat în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene L 119/1 din 04.05.2016.
20. Regulamentul (UE) 2021/784 al Parlamentului European și al Consiliului din 29 aprilie 2021 privind prevenirea diseminării conținutului online cu caracter terorist, publicat în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene L 172 din 17.05.2021.
21. Regulamentul (UE) 2022/1925 al Parlamentului European și al Consiliului din 14 septembrie 2022 privind piețe contestabile și echitabile în sectorul digital și de modificare a Directivelor (UE) 2019/1937 și (UE) 2020/1828 (Regulamentul privind piețele digitale), publicat în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene L 265/1 din 12.10.2022.
22. Regulamentul (UE) 2022/2065 al Parlamentului European și al Consiliului din 19 octombrie 2022 privind o piață unică pentru serviciile digitale și de modificare a Directivei 2000/31/CE (Regulamentul privind serviciile digitale), publicat în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene L 277/1 din 27.10.2022.
23. Regulamentul (UE) 2024/1689 al Parlamentului European și al Consiliului din 13 iunie 2024 de stabilire a unor norme armonizate privind inteligența artificială și de modificare a Regulamentelor (CE) nr. 300/2008, (UE) nr. 167/2013, (UE) nr. 168/2013, (UE) 2018/858, (UE) 2018/1139 și (UE) 2019/2144 și a Directivelor 2014/90/UE, (UE) 2016/797 și (UE) 2020/1828 (Regulamentul privind inteligența artificială), publicat în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene seria L din 12.07.2024.
24. Renucci, J.F., *Tratat de drept european al drepturilor omului*, București: Hamangiu, 2009.
25. Senftleben, M., „Guardians of the UGC Galaxy – Human Rights Obligations of Online Platforms, Copyright Holders, Member States and the European Commission under the

- CDSM Directive and the Digital Services Act”, 2023, *Journal of Intellectual Property, Information Technology and Electronic Commerce Law*, vol. 14, no. 3, pp. 435–452.
26. Sottiaux, S., „Conflicting Conceptions of Hate Speech in the ECtHR’s Case Law”, 2022, *German Law Journal*, vol. 23, nr. 9, pp. 1193–1211.
 27. Sudre, F., Marguenaud, J.P., Andriantsimbazovina, J., Gouttenoire, A. și Levinet, M., *Marile hotărâri ale Curții Europene a Drepturilor Omului*, București: Rosetti International, 2009.
 28. Viljanen, J., „Combating Hatespeech Online”, în Susi, M., *Human Rights, Digital Society and the Law: A Research Companion*, Londra: Routledge, 2019, pp. 225–238.
 29. Wilson, R.A. și Land, M.K., „Hate Speech on Social Media: Content Moderation in Context”, 2021, *Connecticut Law Review*, vol. 52, nr. 3, pp. 1029–1076.

Jurisprudență:

1. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Times Newspapers Ltd. 1, 2, nr. 3002/03 și nr. 23676/03 din 10 martie 2009.
2. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Yıldırım împotriva Turciei, nr. 3111/10 din 18 decembrie 2012.
3. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Handyside împotriva Regatului Unit, nr. 5493/72 din 7 decembrie 1976.
4. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Sunday Times împotriva Regatului Unit, nr. 6538/74 din 26 aprilie 1979.
5. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Lingens împotriva Austriei, nr. 9815/82 din 8 iulie 1986.
6. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Jersild împotriva Danemarcei, nr.15890/89 din 23 septembrie 1994.
7. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Morice împotriva Franței, nr. 29369/10 din 23 aprilie 2015.
8. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Soulas ș.a. împotriva Franței, nr. 15948/03 din 10 octombrie 2008.
9. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Seurot împotriva Franței, nr. 57383/00 din 18 mai 2004.
10. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Axel Springer AG împotriva Germaniei, nr. 39954/08 din 7 februarie 2012.
11. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Magyar Helsinki Bizottság împotriva Ungariei, nr. 18030/11 din 8 noiembrie 2016.
12. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Bowman împotriva Regatului Unit, nr. 141/1996/760/961 din 19 februarie 1998.
13. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Norwood împotriva Regatului Unit, nr. 23131/03 din 19 noiembrie 2004.

14. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Tatár și Fáber împotriva Ungariei, nr. 40721/08 din 24 octombrie 2012.
15. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Bumbuş împotriva României, nr. 40721/08 18079/15 din 3 august 2022.
16. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Castells împotriva Spaniei, nr. 11798/85 din 23 aprilie 1992.
17. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Ceylan împotriva Turciei, nr. 23556/94 din 8 iulie 1999.
18. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Animal Defenders International împotriva Regatului Unit, nr. 48876/08 din 22 aprilie 2013.
19. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Erbakan împotriva Turciei, nr. 59405/00 din 6 iulie 2006.
20. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Féret împotriva Belgiei, nr. 15615/07 din 16 iulie 2009.
21. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Perinçek împotriva Elveției, nr. 27510/08 din 15 octombrie 2015.
22. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Lilliendahl împotriva Islandei, nr. 29297/18 din 12 mai 2020.
23. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Beizaras și Levickas împotriva Lituaniei, nr. 41288/15 din 14 mai 2020.
24. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Vejdeland ș.a. împotriva Suediei, nr. 1813/07 din 9 februarie 2012.
25. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea M.C. și A.C. împotriva României, nr. 12.060/12 din 12 iulie 2016.
26. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Editorial Board of Pravoye Delo și Shtekel împotriva Ucrainei, nr. 33014/05 din 5 august 2011.
27. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Delfi AS împotriva Estoniei, nr. 64569/09 din 16 iunie 2015.
28. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Cengiz ș.a. împotriva Turciei, nr. 48226/10 și 14027/11 din 1 decembrie 2015.
29. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete și Index.hu Zrt împotriva Ungariei, nr. 22947/13 din 2 mai 2016.
30. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Pihl împotriva Suediei, nr. 74742/14 din 9 martie 2017.
31. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Savva Terentyev împotriva Rusiei, nr. 10692/09 din 28 august 2018.
32. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Standard Verlagsgesellschaft mbH (nr. 3) împotriva Austriei, nr. 39378/15 din 7 decembrie 2021.
33. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Nix împotriva Germaniei, nr. 35285/16 din 13 martie 2018.
34. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Kilin împotriva Rusiei, nr. 10271/12 din 11 august 2021.

35. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Willem împotriva Franței, nr. 10883/05 din 16 iulie 2009.
36. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Le Pen (nr. 5) împotriva Franței, nr. 45416/16 din 23 martie 2017.
37. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Vladimir Kharitonov împotriva Rusiei, nr. 10795/14 din 16 noiembrie 2020.
38. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Melike împotriva Turciei, nr. 35786/19 din 15 septembrie 2021.
39. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Sanchez împotriva Franței, nr. 45581/15 din 15 mai 2023.
40. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Mondragon împotriva Spaniei, nr. 2034/07 din 15 septembrie 2011.
41. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Cumpănă și Mazăre împotriva României, nr. 33348/96 din 17 decembrie 2004.
42. Curtea de Justiție a Uniunii Europene (Marea Cameră), Hotărârea din 13 mai 2014 Google Spain SL, Google Inc./Agencia de Protección de Datos (AEPD), Mario Costeja González, Cauza C-131/12.
43. Curtea de Justiție a Uniunii Europene (Marea Cameră), Hotărârea din 8 aprilie 2014 Digital Rights Ireland Ltd împotriva Minister for Communications, Marine and Natural Resources și alții și Kärntner Landesregierung și alții, Cauzele conexate C-293/12 și C-594/12.
44. Curtea de Justiție a Uniunii Europene (Marea Cameră), Hotărârea din 6 octombrie 2015 Maximilian Schrems împotriva Data Protection Commissioner, Cauza C-362/14.
45. Curtea de Justiție a Uniunii Europene (Marea Cameră), Hotărârea din 12 iulie 2011 L'Oréal SA ș.a. împotriva eBay International AG ș.a., Cauza C-324/09.
46. Curtea de Justiție a Uniunii Europene, Hotărârea din 24 noiembrie 2014, Scarlet Extended SA împotriva Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM), Cauza C-70/10.
47. Curtea de Justiție a Uniunii Europene (Marea Cameră), Hotărârea din 5 iunie 2018, Unabhängiges Landeszentrum für Datenschutz Schleswig-Holstein împotriva Wirtschaftsakademie Schleswig-Holstein GmbH, Cauza C-210/16.
48. Curtea Supremă de Justiție a Statelor Unite, Decizia Packingham vs. North Carolina, 582 US, 2017.